

Для покликання:

Русалкіна Л. М. Засоби риторики як основа особистісного зростання учнів [Текст] / Л. М. Русалкіна, С. В. Косянчук // Українська мова і література в школі. – 2009. – №8(78). – С. 28–31.

Педагогічний досвід

ЗАСОБИ РИТОРИКИ ЯК ОСНОВА ОСОБИСТІСНОГО ЗРОСТАННЯ УЧНІВ

Любов РУСАЛКІНА,

учитель вищої категорії Херсонського ліцею журналістики, бізнесу та правознавства Херсонської міської ради, член Національної спілки журналістів України,

Сергій КОСЯНЧУК,

науковий співробітник лабораторії навчання української мови Інституту педагогіки АПН України

– То як ви кажете? Ри-то-ри-ка? Та немає цього у шкільній програмі! – молода співробітниця однієї з херсонських фірм, копіюючи для нас вкладки з журналів, ніяк не могла збагнути, для чого дітей «навантажують» ще ось таким додатковим предметом.

Дівчина не лукавила. Бо то було майже вісім років тому, коли, справді, серед учнів загальноосвітніх шкіл навіть слово риторика не було так широко вживане.

Утім, для учнів ліцею журналістики бізнесу та правознавства Херсонської міськради це не було дивиною. Тут уже майже 14 років за програмами профільного навчання з основ журналістики започатковано курс теорії і практики класичних законів мистецтва мислення та ораторської майстерності.

Довідка: Херсонський ліцей журналістики, бізнесу та правознавства – одна з помітних навчальних «планет» у сузір'ї інноваційних регіональних закладів освіти. У 1993 році (а це був не кращий період для вітчизняної освіти) педагогічний колектив середньої школи № 29 із спеціалізацією математика і фізика на чолі з кандидатом педагогічних наук В.В. Бобровим (світла йому пам'ять) започаткував інноваційний підхід до навчання і виховання учнівської молоді – створив перший в області ліцей із профільного навчання. Провідна його мета – реалізація спеціальної та допрофесійної підготовки ліцеїстів через вивчення низки спецкурсів і профільних предметів понад державний стандарт.

Які засадничі педагогічні та менеджерські рішення спонукали, керівництво першого на Херсонщині профільного навчального закладу посилити й так доволі напружені освітянські програми?

Реформа освіти, яка зробила тільки перші кроки, ставить за мету – формування людини не за єдиним зразком. Її завдання складніше і глобальніше: створити таку педагогічну систему, за якою кожна окрема дитина отримала б невичерпні можливості для повної самореалізації закладених у ній покликань, здібностей і неповторного таланту. Суб'єктом успішного функціонування такої особистісно зорієнтованої педагогічної системи мають стати: нова людина, нова молодь, нове суспільство.

Нова людина повинна вміти (а головне – хотіти!) працювати, творити добробут, мир і красу, аналізувати свої вчинки не абстрактно, а конкретно, зважаючи на інших людей, а також розуміти кожного, сприймати його таким, яким він є. Одне слово, мусить бути передусім розумним дипломатом, а не грізним воїном, безкомпромісним і невблаганним борцем.

Зрозуміло, що за допомогою традиційних освітніх стандартів і підходів досягнути таких результатів виховання молоді людини неможливо. Справа буде приречена на абсолютний провал. Досягти бажаних результатів можна тільки за умови визначення життєвого досвіду кожного учня, рівня інтелекту, пізнавальних здібностей, інтересів, якісних характеристик, які спочатку треба розкрити, а потім узгодити зі змістом освіти і розвинути у навчальному процесі; формування позитивної мотивації учнів до пізнавальної діяльності, потреби у самопізнанні, самореалізації й самовдосконаленні школярів у межах культурних і моральних цінностей нації.

Завдання було не з простих: навчити (фактично ще дітей) не тільки класичних дисциплін, а дати можливість кожному максимально «розпрямити крила» як особистості та майбутньому фахівцеві. Це вимагало такої організації навчання, яка відповідала б здібностям, таланту дитини та здатності її до засвоєння не тільки наукових знань, а ще й застосування їх на практиці за вимогами фахового вишколу з економіки, правознавства, журналістики й інформаційних технологій. Необхідна була переорієнтація на учня, на те, щоб надати можливість кожному задовольнити свої потреби.

Основи цих значущих змін створювалися в ліцеї безпосередньо на уроці. Яким саме повинен бути урок за таких умов? Як закласти основи особистісного зростання учня?

Аналіз сучасної педагогічної літератури свідчить: зміни неможливі без застосування на уроках інтерактивних технологій, які

ґрунтуються на діалозі, моделюванні ситуацій вибору, вільного обміну думками, авансуванні успіху. І все це неодмінно потребує фундаментальних знань мистецтва мислення та ораторської майстерності, пишного розвитку науки риторики.

У процесі застосування інтерактивних технологій, як правило, моделюються реальні життєві ситуації, вирішуються конкретні завдання, пропонуються проблеми для спільного вирішення, застосовуються рольові ігри. Їх застосування сприяє формуванню в
=с. 28=

учнів умінь і навичок, виробленню цінностей, створює атмосферу співробітництва, творчої взаємодії у навчанні. Безперечно, це вимагає від учителя не тільки високого рівня знань, ерудиції, а й майстерності подачі матеріалу з чіткою міжпредметною інтеграцією.

Опора кожного профілю в ліцеї – рідна мова. Учень повинен уміти мислити, говорити, діяти. Ця своєрідна педагогічна технологія стала основою нашої програми «Мислити – Говорити – Діяти», за якою опановуються курси з журналістики, PR-менеджменту та реклами. Тож провідними фахівцями, які реалізують цей педагогічний задум, стали викладачі всіх гуманітарних дисциплін, зокрема, й досвідчені вчителі української мови, літератури та риторики, фундатори методичних інновацій – Н.В. Старунська, Л.І. Ковалевська, Г.М. Петренко.

Відстеження, проведені протягом кількох останніх років, засвідчують доволі тривожну тенденцію: у вступників до ліцею (учнів 10 класів) рівень знань із рідної мови, уміння чітко і переконливо висловлювати думки усно чи на папері не відповідає високим вимогам навчального закладу із профільного навчання. Здобути такі знання і навички за методикою самоосвіти – також доволі ризиковано, адже нині (на жаль) творчість почасти перебуває у путях ремісництва (у найгіршому розумінні цього слова), коли нехтуються всі класичні вимоги (інтелектуальні і моральні) щодо сказаного у високій залі, по радіо чи в телевізійному ефірах, опублікованого в газетних рядках. Фактично культура слова, його краса і правда перебувають нині під смертельною загрозою зникнути, створивши замість високої науки вміння мислити, говорити, діяти професійно, відповідально, квазі-риторику.

Запроваджуючи систему профільного навчання, перед учителями ліцею постало запитання: як домогтися, аби діяла повнокровно, увійшла й на офіційному, й на побутовому рівнях, система оптимального функціонування моделі «Джерело інформації – Суто інформація – Споживач інформації»?

Відповідь була віднайдена: необхідно виховувати відчуття сили слова. Змалку. Професійно. Системно. Продумано. Так, щоб від джерела до споживача інформація дійшла, не втративши чистоти і блиску істини, краси, досконалості і гармонії, оригінальності й неповторності.

Тому вже на перших етапах адаптації учнів-першокурсників тут створюються умови для самоосвіти, саморозвитку, продуктивної індивідуальної діяльності. Відтак, учителі наполегливо і системно використовують у своїй роботі різноманітні активні методики. Уроки з риторики (поданих у форматі із основ журналістики чи як самостійного спецкурсу) – один із переконливих доказів не тільки теоретичної, а найголовніше – практичної підтримки високої мовної культури, виховання освіченої, порядної Людини, якій можна вірити, довіряти і на яку можна покластися за будь-яких ситуацій.

Це передбачають і програми спецкурсу з риторики (автор – учитель-методист Н.В. Старунська) та з основ журналістики, PR-технологій і реклами (автор – учитель вищої категорії Л.М. Русалкіна). Вони надають шкільному курсу мови, особливо комунікативній лінії програми, практичної спрямованості. Десятикласники вивчають історію риторики і красномовства, знайомляться з класичною риторичною спадщиною, національними народними риторичними традиціями, законами риторики і на їх основі оволодівають практичною риторикою (розуміти і виявляти специфіку виступів і риторичних текстів зі скарбниці українського мистецтва, уміння вести розгорнутий монолог з будь-якої проблематики, будувати конструктивну бесіду на певну тему з кола зацікавлень високоосвіченої людини, володіти етикою оратора, полемічним мистецтвом, культурою конструктивного діалогу й полілогу тощо).

Це не лише підвищує їхню мовленнєву культуру і мовну компетентність, а й сприяє реальним успіхам у захисті наукових робіт із правознавства, економіки, інформаційних технологій і практичної журналістики.

Практика свідчить: доволі результативним зарекомендувала себе, зокрема, методика «розвиток критичного мислення» через читання і письмо. Цей метод найбільше відповідає специфіці навчального предмета і завданню щодо розвитку творчих здібностей учнів. Дуже вдалим визнано метод ЧПКМ – читання й письмо для критичного мислення – для організації групового навчання.

Робота в групах і парах використовується для досягнення будь-якої дидактичної мети: засвоєння, закріплення, перевірки знань. За умов парної роботи всі учні отримують можливість говорити, відкрито висловлювати думки, обмінюватись ідеями і лише потім озвучувати

свої висновки перед класом. Це сприяє розвитку навичок спілкування, уміння переконувати й вести полеміку, дискусію, дебати. Але в груповій роботі є і недоліки, так би мовити, невизначений результат – сперечаючись, обговорюючи те чи інше питання, учні відступають від заданої вчителем навчальної мети. Просто грають, змагаються, виплескують емоції, а висновків зробити не можуть. Практика доводить: один із «запрограмованих» недоліків деяких методів інтерактивного навчання полягає в тому, що пріоритетність задоволення дитини власним емоційним успіхом на уроці зумовлює зміщення освітньої мети на другий план.

Уникнути подібних «перекосів» допомагає і цілісна програма «Мислити – Говорити – Діяти». Це своєрідний космодрум апробації інноваційних технологій при вивченні основ журналістики, PR-технологій і менеджменту реклами.

Дивуватися нічому: прагнення нового, бажання відійти від трафаретних, стандартних методик, потреба зацікавити учня – споконвічна риса кожного вчителя. Отже, цілком логічно, що викладання таких украй творчих дисциплін, як основи журналістики, PR-менеджмент, рекламна діяльність потребують від учителя не тільки постійного поповнення знань, а ще й уміння нестандартно донести їх учневі-підліткові. Адже журналістика, яка вважається однією із «завидних» професій за рівнем творчості, вимагає ще й високої громадянської відповідальності від кожного, хто взявся за перо чи мікрофон.

У сучасній педагогічній літературі ще недостатньо виписано методики викладання такого профільного предмета для учнівської молоді (для студентства деякі новітні розробки останніми роками активно впроваджуються у деяких національних університетах. Однак ця практика розрахована на інші вікові категорії та технічні можливості провідних вищих навчальних закладів країни).

= с. 29 =

Відтак, на так званому офіційному рівні, немає жодної описаної методології, як можна підтримати людину у здобутті журналістського вишколу, коли їй ще тільки-но 14-16 років. Тобто, необхідно навчити (фактично ще дітей) розкривати, розрізняти грані непростого нині світу та ще й викладати все це на папері, розповідати перед радіомікрофоном, подавати на телеекрані.

Як саме слід навчати юних журналістів мислити виважено, обґрунтовано, критично, толерантно і водночас творчо? Ці питання – своєрідна смуга перешкод, яку мусить здолати вчитель.

І це стало тією провідною мотивацією", що змусила викладачів-гуманітаріїв ліцею переглянути академічні основи програм із

викладання не журналістики, за якими десятиліттями навчали журналістів у вітчизняних навчальних закладах. Адже сучасний підлітки інтелектуально і головне – психологічно відрізняються від своїх ровесників ХХ століття. Вони потребують дещо інших педагогічних технологій.

Дванадцять років тому виникла потреба в розробці авторської програми «Мислити – Говорити – Діяти», у яку щонайперше було введено основи риторики, а ще через сім років, урахувавши вимоги часу та практичні результати її апробації, було внесено нові розділи щодо особливостей викладання PR-технологій та основ реклами. Головна мета запропонованого проекту полягала в тому, щоб кожен учень, окрім класичних знань із теорії і практики журналістики, опанував закони риторики, позитивної психології мислення, правової відповідальності для ЗМІ в Україні, закріпив навички самоосвіти, самодисципліни, уміння працювати самостійно й корпоративно.

Досягнення цієї мети забезпечує широке впровадження інноваційних технологій, зокрема, інтерактивних методів навчання. Відтак, кожна тема, запропонована учням до вивчення, має свій особливий формат викладання. Та є вже вироблені роками обов'язкові технології проведення уроків. Серед них: «Газетний кіоск» (огляд та рецензування новинок у друкованих та електронних ЗМІ, нові тенденції в рекламному бізнесі та PR-технологіях), «Рекламне повідомлення», «Агітка» «Архів» (аналітичний і стилістичний огляд своєрідного пересувного архіву, сформованого ще з дорадянських часів і нинішніх на основі друкованих видань різних регіонів колишнього СРСР, України та зарубіжних країн). Значну практичну віддачу мають застосування системи тренінгових занять: «Я – редактор», «Я – критик», «Я – репортер», «Я – інтерв'юер», «Я – PR-технолог» (відпрацьовуються технології аналізу, редагування текстів, ведення репортажів, інтерв'ю, менеджменту прес-конференцій, брифінгів, соціологічних опитувань, іміджевих кампаній тощо). Зацікавлено сприймають учні застосування на уроках технологій на зразок парламентських дебатів, дискусій, ток-шоу тощо. Велику довіру викликає і така превентивна методика «Як не припуститися помилки» (вчитель на прикладах із власного досвіду показує, де очікують журналіста помилки, які можуть бути наслідки не тільки на творчому, але і юридичному рівнях, дає чіткі правила, як їх уникнути). Усі ці рекомендації занотовуються до записничка в розділі «Вузлики на пам'ять», що є складовою професійного досьє юного журналіста.

На уроках із основ журналістики постійно працюють так звані творчі лабораторії. У їх форматі відпрацьовуються технології розробки концепцій спецвипусків навчальних газет, тематичних

стіннівок, матеріалів для місцевих видань та сценаріїв радіопередачі «На своїй хвилі», що виходить в ефір за участі активістів прес-центру і за підтримки талановитого радіожурналіста Херсонської обласної державної телерадіокомпанії С.О. Мовчана. Із позаминого навчального року застосування цієї технології збагатилося практикою на телебаченні, яку доволі успішно і нестандартно веде провідний журналіст в області, Заслужений працівник культури, член Національної спілки журналістів України редактор Херсонської обласної телерадіокомпанії «Скіфія» Т.Г. Мішанчук.

Значне зацікавлення викликають в учнів тренінг-презентація «Пропоную до друку» (оприлюднення у класі написаних для херсонських видань різножанрових матеріалів, коментарів, пропозицій однокласників), «Фотовернісажі» (огляди, коментарі до опублікованих фотознімків у пресі, написання текстів до власних фотознімків), «Інформація на Інтернет» (аналіз того, якій інформації в Інтернеті слід довіряти, як її перевірити, і головне – редагування поданих інформацій і пропозицій власних варіантів із тієї чи іншої теми).

Нестандартні підходи широко застосовуються і під час лекційних занять. Зокрема, практикуються подорожі в історію, діалоги, бінарні уроки. Кожен із них неодмінно ілюструється конкретними роботами журналістів минулих і нинішніх часів. Це дає можливість зробити порівняльний аналіз із практики написання різножанрових матеріалів, показати, де журналіста підстерігають помилки, відстежити нові тенденції у творчому доробку провідних майстрів пера та ефіру сучасності тощо.

Окрім того, на уроках із основ журналістики почасти застосовуються методи «Мозкової атаки»: вирішення проблем через пошук великої кількості різноманітних рішень протягом незначного проміжку часу для подальшого їх аналізу та оцінювання. Генеруються ідеї, пропонуються варіанти їх розкриття на сторінках преси, в теле- та радіоефірах. Це теж дає можливість вийти за межі стандартного мислення. Застосування класичних технологій «Мікрофон» і робота у парах формує в учнів відповідальність, самостійність, бути відкритим віч-на-віч із проблемою і, що найважливіше для журналіста в будь-які часи – виховує корпоративність у роботі.

Минулого навчального року, як і протягом усіх попередніх, творча група вчителів ліцею провела декаду використання інтерактивних форм і методів під час викладання профільних і супутніх предметів та організувала виставку методичних напрацювань і дидактичних матеріалів, які використовувалися на уроках.

Три тижні складався своєрідний літопис нестандартних технологій. Це 34 уроки, проведені вчителями ліцею і спеціалістами,

які працюють за сумісництвом: з української мови та літератури, математики, інформатики, історії, географії, біології, хімії, риторики, основ журналістики, економіки.

Мета і завдання таких уроків: самостійна, пошукова діяльність учнів, що забезпечується використанням групових форм роботи, проблемного підходу до навчання. Ліцеїсти виступають в ролі асистентів, консультантів, аналітиків, рецензентів, оглядачів, коментаторів та ін.

= с. 30 =

Кожен учитель користується правом на вільний вибір інструментарію для досягнення мети, індивідуального стилю діяльності, творчого підходу до навчальних програм, методик викладання, формату подачі інформації. Уроки починаються за чітко визначеною мотивацією до співпраці в аудиторії. Сутність навчання – постійна і активна взаємодія кожного учня, класу в цілому і вчителя. Аналіз відвіданих уроків та анкетування учнів старших груп засвідчив: педагоги ліцею реально формують інформаційні, комунікативні складові компетентності самоосвіти, саморозвитку та продуктивної творчої діяльності кожного ліцеїста: від талановитого та творчо обдарованого – до учня з дещо нижчими інтелектуальними і креативними здібностями.

Як і вимагає особистісно зорієнтоване навчання, робота на уроці ґрунтується на теорії поетапного формування розумових дій. Методи спрямовані на те, щоб предметом думки учня став матеріал, який вивчається. Основа такого уроку – обов'язковий логічний ланцюг: мета – засоби – результат. Учитель прагне забезпечити роботу кожної ланки цього ланцюжка для кожного учня індивідуально.

Однак вирішальними у втіленні особистісних технологій, безперечно, є засоби, якими досягається педагогічний результат. Передусім – це демократизація та гуманізація стосунків між учителем та учнем.

Результати анкетування ліцеїстів засвідчили: вони високо оцінюють працю своїх наставників. Молодші вихованці з великим задоволенням ставили високі бали, а старші учні (які вже чітко засвоїли, що вони – «суб'єкт», а не «об'єкт» навчання), підходили до оцінювання вдумливо, зважено і давали цілком конкретні поради вчителям щодо поліпшення якості співпраці. Вони пропонують будувати стосунки за принципом: «Особистість розвинена – особистість, яка розвивається», а толерантність має бути і метою, і засобом навчання.

Окрім того, низка проведених заходів дала змогу відстежити, як реально впливає застосування інтерактивних технологій та знань

основ риторики на формування особистості учня – випускника певного профілю, майбутнього спеціаліста.

Безперечно, для такого профільного навчального закладу вкрай важливі реальні практичні результати здобутих теоретичних знань. На доказ цього можна взяти навіть не десятки – сотні творчих робіт ліцеїстів, що становили доволі цікавий архів не тільки у форматі учнівських зошитів із риторики чи виступів під час захисту наукових робіт, проведення науково-практичних конференцій для учителів, засідань клубів дебатів і «круглих столів» на міському чи обласному рівнях. Пропонуємо прочитати кілька витягів із різножанрових творчих робіт ліцеїстів, оприлюднених на сторінках місцевих видань.

Ось, наприклад, уривки думок із публікацій учнів ліцею, які долучилися до дискусії, запропонованої у місцевих друкованих засобах масової інформації на тему «Слова і вчинки: що їх об'єднує?».

Аннета, 14 років:

«Словам можна обіграти, але ж цілком можливо і вбити. А можна це ж саме зробити і... мовчки. Отже, треба вчити нас розуміти і слова, і паузи...».

Катерина, 15 років:

Спочатку було Слово». Слова вчить риторика, література, журналістика. А яка наука вивчає діло, відповідність слів і вчинків? Оцініть вчинки публічних людей сьогодні. Хіба їм можна вірити? Навчайте нас не тільки слова. А ще й умінню це чітко розрізняти і головне – не стати схожими на тих, для кого слово і честь – на різних полюсах моралі.

Ліна, 15 років.

Грамотно і красиво говорити навчити ще можна. А ось як зуміти прочитати брехню на солодкувато-усміхненому обличчі урядовця чи місцевого керівника? Увімкніть сьогодні телевізор і виконайте ось цю вправу – вірити чи ні? І що ж побачите? Однаковінько-вишукані, мов із голочки, костюми, супермодні краватки і – слова, слова, слова... «Хочете тепла? Зробимо!», «Хочете вищої платні? Та хоч зараз!»

Минають дні, місяці. Тепла в квартирах не додалось, заборгованість із зарплати батькам так і не повернули, і світло ще вчора як вимкнули, так і сьогодні до ранку не ввімкнули – знову піду в ліцей із невиконаними уроками. Що тут вдієш? А чи не варто ввести в програму риторики ще таку вправу для майбутніх керівників: не ховатися за красивими обіцянками, не брехати хоча б один день...

Ганна, 16 років:

Кажуть, словом можна все: врятувати від біди, обіграти увагою самотню людину, а можна і вбити, і неправдиво засудити. Отож до вивчення риторики як науки треба дітей готувати заздалегідь і ретельно. Бо дехто з легкістю Зо неї ставить (мовляв, це ж не математика, де постійно мусиш шукати ікси та іреки), але я, наприклад,

тільки тепер, у 10 класі, збагнула, що таке краса і гра слів, як за різних життєвих обставин це може бути цікаво, корисно і... небезпечно.

Наталія, 14 років:

Менше тексту – більше суті і конкретних справ. Це має стати своєрідним індикатором для визначення рівня порядності – від депутата і високопосадовця до пересічної людини.

Але у нашій країні все чомусь навпаки: всі полюбляють мовну тріскотню, причому роблять це так уміло та вправно, що навіть, коли самі у сказане не вірять, то перекопати (себто обдурити) народ уміють блискуче. Вочевидь, добре вивчали риторіку тільки задля диплома про вищу освіту, а ось за принципами духовності та моралі так і залишилися неосвіченими...

Це тільки фрагменти наших практичних результатів, які засвідчують, як учителі та учні намагаються йти до риторики, навстріч філософії риторики, сформованої ще в древні часи. Спільно ми намагаємося бути внутрішньо впевненими і толерантними, щоб усі ці наші чесноти ґрунтувалися на позитивному сприйнятті життя, вірі в себе та бажанні більше знати про красу і силу слова. А ще – на дотриманні високої культури спілкування, широти лексично-емоційної основи цивілізованої, вихованої на кращих зразках вітчизняної й світової культури людини. Бо всі, навіть найкрасивіші слова, перевіряються вчинками, історією. Згадаймо мудрого Григорія Сковороду: «Годі побудувати словом, коли те саме руйнувати ділом».

= с. 31 =

*Любов Миколаївна Русалкіна
Сергій Володимирович Косянчук*

Матеріал скановано, можуть трапитися помилки. За використання цього тексту просимо посилатися на авторів і джерело.